

Universiteit Utrecht

Pesten: visie en aanpak van sporttrainers bij semi-contact sporten

De Vor, J. M. (3466213), Hamerlinck, I. (3790711), Van den Hoogen, C. A. (3794512), & Vos, S. P. B. (3797120), 2012

Docent: Dr. P. Baar

Tweede beoordelaar: Drs. C. Tijsseling

Cursus: Bachelorthesis

Cursuscode: 200600042

Departement Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen

Instelling: Universiteit Utrecht

Cursusjaar: 2011/2012

Datum: 14 juni, 2012

Abstract

This study examined the visions and practices of sports coaches of children, aged 8 to 12 years, regarding bullying and victimization. Twelve in-depth interviews were to access information regarding noticing and treating bullying and subsequently analysed according to a qualitative method. Coaches pointed out they barely notice bullying at their sport club. If bullying did occur, it happens at locations without supervision. Most participants valued bullying as a problem. Coaches practiced on bullying by starting conversations with those involved. This approach, based on their own experiences, seems effective. Protocols and methods regarding bullying at sport clubs do not exist. The implications of this study are (1) more supervision, (2) clear behavioral rules, (3) unambiguous protocols, and (4) more coaching to young sport coaches.

Keywords: bullying, sports club, coaches, visie, practices.

Inleiding

Sporten wordt gezien als een belangrijk onderdeel van het socialisatieproces. Sport speelt een essentiële rol in de ontwikkeling van morele waarden, zoals onderlinge steun, samenspel en solidariteit (Buisman, 2004; Nucci & Young-Shim, 2005; Rutten et al., 2004). Kinderen kunnen hierbij oefenen met de verschillende rollen binnen een groep en groepsinteracties (Nucci & Young-Shim, 2005). Daarnaast heeft sport een positieve invloed op het welzijn van kinderen en jongeren. Sportende kinderen hebben namelijk een beter zelfbeeld, ervaren minder emotionele stress, vertonen minder antisociaal gedrag en hebben betere gedragingen en prestaties op school dan kinderen die niet sporten (Harrison & Narayan, 2003; Sandford, Duncombe, & Armour, 2008). In Nederland speelt sport een grote rol in de vrije tijd van kinderen. Meer dan 60% van de kinderen van zes tot 19 jaar is lid van een sportvereniging (Breedveld, Kamphuis, & Tiessen-Raaphorst, 2008). Op de sportvereniging komen kinderen met leeftijdsgenoten in aanraking. Deze omgang met leeftijdsgenoten kan positieve interacties tot gevolg hebben. Sportende kinderen blijken echter ook het risico te lopen gepest te worden op de sportvereniging (Collot D'Escury & Dudink, 2010).

Tijdens een training op de sportvereniging komen kinderen in aanraking met een trainer die in deze context de rol van opvoeder op zich neemt. Het opvoeden gebeurt zowel impliciet, door de geldende regels en heersende verwachtingen, als expliciet, door de interactie tussen trainer en kind (Buisman, 2004). Doordat trainers de rol van opvoeder op zich nemen, hebben zij een belangrijke invloed op de interacties tussen kinderen in een team (Rutten et al., 2007; 2008). Onder deze interacties worden zowel prosociale- als pestgedragingen verstaan. Trainers hebben dus een controlerende functie op pestprocessen binnen het team. Er is echter weinig bekend over hoe trainers daadwerkelijk omgaan met pestgedrag binnen de context van de sportvereniging, en in welke mate zij zich bewust zijn van hun functie als opvoeder en zich hier verantwoordelijk voor voelen (McCallister, Blinde, & Weiss, 2000). Binnen andere contexten is er wel onderzoek gedaan naar de rol van opvoeders. Zo worden binnen het onderwijs leerkrachten gezien als opvoeders. Uit onderzoek in deze context blijkt dat leerkrachten slechts in een klein percentage van de gevallen ingrijpen bij pesten, hetzij door overmacht, hetzij door onwetendheid (Craig, Pepler, & Atlas, 2000). Waar dit in het onderwijs voor leerkrachten geldt, is dit naar verwachting op de sportvereniging voor trainers ook van toepassing. Door niet in te grijpen bij pestprocessen verzuimt de opvoeder in de controlerende functie die hij of zij dient uit te voeren. Trainers spelen dus een belangrijke rol in de ontwikkeling van vele kinderen. De kans op positieve gedragsveranderingen bij kinderen wordt vergroot wanneer kinderen positief benaderd worden en blootgesteld worden aan goede kwaliteit rolmodellen. Omgekeerd kan agressief en onsportief gedrag toenemen door het gebrek aan goed leiderschap, met

name bij zeer competitieve sporten (Endresen & Olweus, 2005; Nucci & Young-Shim, 2005).

Naast dat sport een positieve invloed kan hebben op het welzijn van kinderen (Harrison & Narayan, 2003; Nucci & Young-Shim, 2005; Sandford et al., 2008), brengt deelname aan sport zoals eerder opgemerkt ook het risico met zich mee dat kinderen gepest worden (Collot D'Escury & Dudink, 2010). Menig onderzoek is verricht naar het voorkomen en de verschijningsvormen van pesten binnen verscheidene contexten. Pesten komt het meest voor in contexten waar de supervisie van volwassenen minimaal is (Smokowski & Holland Kopasz, 2005) en die ongestructureerd van aard zijn (Craig et al., 2000; Vaillancourt et al., 2010). Een sportvereniging is een sociale context waar mogelijk weinig toezicht is en pestgedrag de vrije loop kan krijgen. Tot dusver is er echter weinig onderzoek gedaan naar antisociaal gedrag, waar pestgedrag onder valt, binnen sportverenigingen (Endresen & Olweus, 2005). Uit het onderzoek van Baar en Wubbels (2011) blijkt dat pestgedrag in deze context wel degelijk aanwezig is. Daarom is het noodzakelijk meer inzicht te krijgen in de visie en aanpak van trainers binnen sportverenigingen zodat dit probleem kan worden aangepakt.

De algemene doelstelling van dit onderzoek is inzicht verkrijgen in de visie en de aanpak van trainers binnen semi-contactsporten, bij kinderen in de leeftijd van acht tot 12 jaar, ten opzichte van pestgedrag. Verwacht wordt dat naarmate meer inzicht wordt verkregen in de visie van trainers, dit handvatten biedt voor het ontwikkelen van passende methodieken om pestgedrag binnen de context van de sportvereniging aan te pakken. Dit is noodzakelijk aangezien er op dit moment nog geen methodieken bestaan die zich richten op pestgedrag in sportverenigingen. Visie is een algemene, blijvende, concrete of abstracte beoordeling van een persoon, groep of fenomeen die gebaseerd is op waarden, emoties en gedrag (Van Goethem, Scholte, & Wiers, 2010). Visie wordt binnen dit onderzoek geoperationaliseerd als het definiëren, signaleren en waarderen van pestgedrag. Er is gekozen om in dit onderzoek te focussen op de trainer, aangezien de trainer een centrale plaats inneemt op de sportvereniging (McCallister et al., 2000). Daarnaast kunnen trainers een positief rolmodel zijn en positieve invloed uitoefenen op de groepsinteractie (Buisman, 2004; Nucci & Young-Shim, 2005). Tot op heden is in de wetenschappelijke literatuur nauwelijks aandacht besteed aan visie en de manier waarop sporttrainers pesten aanpakken (Baar & Wubbels, 2011; Endresen & Olweus, 2005; McCallister et al., 2000). Aan het uitgevoerde onderzoek hebben trainers deelgenomen die training geven aan kinderen in de leeftijd van acht tot 12 jaar. De kinderen zijn lid van een korfbal- of zwemvereniging. Er is om pragmatische redenen gekozen voor kinderen in de leeftijd van acht tot 12 jaar. Aangezien het aantal daders en slachtoffers op basisscholen daalt met toenemen van de leeftijd, is het belangrijk dat interventies zich op een zo jong mogelijke leeftijdsgroep richten (Baar en Wubbels, 2011; Pellegrini &

Long, 2002; Salmivalli, 2002; Smith, Madsen & Moody, 1999). Kinderen kunnen pas lid worden van de zwemvereniging vanaf de leeftijd van acht jaar, hierdoor wordt bij de korfbalvereniging ook de leeftijd van acht tot en met 12 jaar aangehouden. Dit is daarmee de jongste doelgroep die binnen deze sportverenigingen onderzocht kan worden. Er is gekozen voor een bovengrens van 12 jaar, omdat de doelgroep anders te groot werd en het voor trainers lastig is om algemene uitspraken te doen over kinderen in zo'n brede leeftijdsrange.

Wanneer bij beide sporten trainers van kinderen in dezelfde leeftijdscategorie betrokken zijn, kunnen meer betrouwbare uitspraken gedaan worden over de visie en aanpak van trainers binnen een bepaalde leeftijdscategorie. Het onderzoek zal zich richten op semi-contactsporten. Semi-contactsporten zijn sporten waarbij contact niet vereist is om het doel te bereiken, maar waarbij contact wel onvermijdelijk en daarom niet verboden is (Baar & Wubbels, 2011; Mintah, Huddleston, & Doody, 1999). Teamsporten zijn per definitie semi-contactsporten, want samenspel zonder contact is nauwelijks mogelijk. De sporten die onderdeel zijn van dit onderzoek, korfbal, wedstrijdzwemmen en waterpolo, zijn dus semi-contactsporten. Bij teamsporten is naast competitie tussen teams ook sprake van competitie binnen het team. Teams zijn vaak wisselend van samenstelling, waardoor kinderen voortdurend bezig zijn met het behouden van de reeds opgedane sociale status (Pellegrini, 2008). Kinderen dienen daarom zowel te beschikken over pro-sociaal gedrag om binnen het team hun sociale plek te waarborgen en goed samen te werken, als over agressief gedrag om met het team de competitie aan te gaan tegen andere teams. Dit kan leiden tot pestgedrag binnen het team (Baar & Wubbels, 2011).

De eerste doelstelling van dit onderzoek is inzicht krijgen in hoe trainers van sportverenigingen pestgedrag definiëren en in welke mate zij pestgedrag menen te signaleren. De definiëring en signalering van pestgedrag hangt waarschijnlijk samen. Hierbij is de vraag hoe en waar dit gesignaleerd wordt. Om meer inzicht te krijgen in de visie van trainers ten aanzien van pesten is hun persoonlijke definiëring van pesten van belang. Pesten wordt binnen dit onderzoek gedefinieerd als het herhaaldelijk en langdurig blootstellen van een persoon aan negatieve handelingen door één of meerdere personen. Deze negatieve handelingen zijn intentioneel en gericht op het toebrengen van letsel of ongemak bij het slachtoffer (Olweus, 2003; Solberg, Olweus, & Endresen, 2007). Er wordt onderscheid gemaakt tussen openlijk en relationeel pesten. Onder openlijk pesten valt het toebrengen van fysieke schade bij een ander door schoppen, slaan of bijvoorbeeld aan de haren trekken, en ook verbaal pesten, waar schelden een voorbeeld van is. Relationeel pesten is het direct of indirect toebrengen van emotionele schade (Crick & Bigbee, 1998). Onder direct pesten valt buitensluiten en iemand niet mee laten doen, terwijl indirect pesten roddelen en geheimen verklappen betreft (Crick, 1997; Crick

& Bigbee, 1998; Crick & Grotpeter, 1996). Bij pesten is er sprake van een ongelijke machtsrelatie: de pester heeft de macht over de gepeste. Dit onderscheidt pesten van peeragressie, aangezien er bij agressie gelijkheid in de machtsrelatie aanwezig is (Baar & Wubbels, 2011; Monks et al., 2009; Olweus, 2003). Agressie kan een vorm van pesten zijn, maar dit is niet noodzakelijkerwijs het geval, aangezien agressie ook niet-systematisch of incidenteel ingezet kan worden. Daarnaast wordt verwacht dat trainers voornamelijk openlijk pesten zullen beschrijven omdat dit gemakkelijker te signaleren is. In welke mate trainers het pestgedrag daadwerkelijk signaleren is nog niet wetenschappelijk onderzocht. Wel is er een aantal factoren te noemen die aangeven in welke richting gedacht dient te worden. Aangezien trainers vaak geen sociale opleiding gevolgd hebben (McCallister et al., 2000) is het aannemelijk dat zij pestgedrag in mindere mate signaleren dan leerkrachten in het onderwijs. Daarnaast kan het zo zijn dat de training die trainers geven gericht is op het verbeteren van sportprestaties, waardoor het mogelijk is dat trainers zich voornamelijk focussen op sportinhoudelijke aspecten. Hierdoor wordt er waarschijnlijk nauwelijks aandacht besteed aan de onderlinge relaties in het team, terwijl dit wel van groot belang is om pestgedrag op te kunnen merken. Bovendien hebben trainers per week slechts enkele contacturen met de kinderen en is het toezicht aanzienlijk minder dan op school. Dit maakt dat pesten naar alle waarschijnlijkheid minder gemakkelijk opgemerkt wordt op sportverenigingen. (Baar & Wubbels, 2011; Craig et al., 2000; Smokowski & Holland Kopasz, 2005; Vaillancourt et al., 2010). Binnen verschillende onderzoeken wordt verondersteld dat binnen contactsporten agressie, en hiermee dus pestgedrag, meer gelegitimeerd wordt dan binnen niet-contact sporten (Bredemeier, Weiss, Shields, & Cooper, 1987; Conroy, Silva, Newcomer, Walker, & Johnson, 2001). De trainer kan door het competitieve element in sport, agressie –fysiek pesten- positief bekrachtigen (Baar & Wubbels, 2011; Endresen & Olweus, 2005; Loughhead & Leith, 2001; Keeler, 2007; Nucci & Young-Shim, 2005) en zo onbewust uitdragen dat agressie een geaccepteerde manier is om doelen na te streven (Mintah et al., 1999; Rowe, 1998).

Aangezien fysiek contact onderdeel is van een semi-contact sport, wordt fysiek contact waarschijnlijk meer geaccepteerd dan in het onderwijs. Dit kan ervoor zorgen dat fysiek pestgedrag tijdens het sporten niet gesignaleerd wordt of dat het wordt toegestaan door trainers. Dit kan verklaren waarom pesten op de sportvereniging minder snel wordt gesignaleerd (Baar & Wubbels, 2011; Conroy et al., 2001; Coulomb-Cabagno & Rasclé, 2006; Endresen & Olweus, 2005; Nucci & Young-Shim, 2005; Sheldon & Aymar, 2001). Daarnaast wordt er in verschillende onderzoeken gesuggereerd dat trainers pestgedrag minder snel zullen signaleren, omdat de supervisie op sportverenigingen minimaal is (Cunningham, Cunningham, Ratcliffe, & Vaillancourt, 2010; Craig et al., 2000; Leff, Power, Costigan, & Manz, 2003; Vaillancourt et al., 2010; Vreeman & Carroll,

2007). Zoals genoemd blijken leerkrachten in het basisonderwijs, slechts een klein percentage van de gevallen op te merken dat er gepest wordt in vergelijking met het pestgedrag dat gerapporteerd wordt door kinderen (Craig et al., 2000). In combinatie met voorgenoemde factoren levert dit de verwachting op dat trainers pestgedrag in veel gevallen niet zullen signaleren.

De tweede doelstelling is inzicht verkrijgen in de manier waarop trainers pestgedrag waarderen. Waarderen, ofwel een waarde toekennen aan een fenomeen, heeft te maken met de mate van belangrijkheid die een persoon aan het fenomeen toekent. Verder betreft waarderen ook het verklaren van gedrag: hoe verklaren trainers dader- en slachtofferschap. Hoe trainers pestgedrag waarderen hangt af van de mate van bewustzijn van de gevolgen die pestgedrag kan hebben voor kinderen. Pestgedrag heeft namelijk een negatieve invloed op het psychosociaal functioneren van zowel daders als slachtoffers (Dake, Price, & Telljohann, 2003; Gini & Pozzoli, 2010; Hawker & Boulton, 2000; Rigby, 2003; Salmivelli, Lagerspetx, Björkqvist, Österman, & Kaukianen, 1996). Slachtoffers hebben onder andere een verhoogd risico op internaliserende problemen, zoals angst en depressie, en aanpassingsproblemen (Crick & Bigbee, 1998; Smokowski & Holland Kopasz, 2005). Daarnaast is er ook een verhoogde kans op externaliserende problematiek zoals criminaliteit, schooluitval en tienerzwangerschappen (Crick & Bigbee, 1998). Het pestgedrag bij jonge daders kan gezien worden als een voorloper van gedragsstoornissen en agressief gedrag op latere leeftijd (Miller-Johnson, Coie, Maumary-Gremaud, & Bierman, 2002). Kinderen die gepest worden, slapen slechter, hebben een lage eigenwaarde en kunnen ook lichamelijke klachten zoals hoofdpijn en buikpijn hebben (Beale, 2001; Crick & Bigbee, 1998; Dawkins, 1995; Hawker & Boulton, 2000; Shakoor et al., 2010; Van Dorselaer et al., 2010). Pestgedrag beperkt zich niet enkel tot de kindertijd, maar blijft ook in de volwassenheid een veelvoorkomend fenomeen. Dit heeft ook op deze leeftijd gevolgen voor het welzijn van de slachtoffers. Op deze wijze leidt pesten tot hogere kosten op het gebied van gezondheid, justitie en welzijn. Daarbij heeft pesten een vermindering van de arbeidsproductiviteit tot gevolg (Veenstra, Huitsing, Dijkstra & Lindenberg, 2008). Verwacht wordt dat trainers zich niet volkomen bewust zijn van de gevolgen die pestgedrag kan hebben voor zowel daders als slachtoffers, aangezien zij waarschijnlijk geen opleiding hebben gevolgd waarin zij bewust zijn gemaakt van de gevolgen van pesten en omdat verwacht wordt dat agressie binnen de context van de sport meer als normaal wordt beschouwd. Sporttrainers zijn competitief gericht en masculien georiënteerd. Daardoor zullen zij pestgedrag vaak niet als dusdanig ernstig waarderen. Pesten zal daarentegen eerder bekrachtigd worden, aangezien agressie en assertiviteit worden gezien als een essentieel onderdeel van competitieve sporten (Baar & Wubbels,

2011; Conroy et al., 2001; Endresen & Olweus, 2005; Nucci & Young-Shim, 2005; Sheldon & Aimar, 2001).

Het derde doel van dit onderzoek is inzicht verkrijgen in de aanpak van trainers ten aanzien van pestgedrag. Met aanpak wordt het handelen van trainers bedoeld, wanneer zij pestgedrag signaleren. Binnen de context van de sportvereniging is er geen wetenschappelijk onderzoek bekend dat zich op dit onderwerp richt. Om deze reden wordt er wederom een vergelijking tussen sporttrainers en leerkrachten gemaakt, aangezien beide in een bepaalde context de rol van opvoeder op zich nemen (Buisman, 2004; Craig et al., 2000). Kochenderfer-Ladd en Pelletier (2008) noemen drie algemene benaderingen die leerkrachten kunnen hebben ten aanzien van pestgedrag. Leerkrachten met een assertieve benadering reageren veel op pestgedrag. Zij adviseren slachtoffers dat ze pestgedrag moeten oplossen en voor zichzelf op moeten komen. Ook is er bij deze leerkrachten een verhoogde kans dat zij ouders betrekken bij het oplossen van pestgedrag. Een leerkracht met een vermijdende benadering reageert direct door het scheiden van pester en slachtoffer om zo pestgedrag te voorkomen. Ten slotte zijn er leerkrachten met een normatieve benadering. Deze leerkrachten treden overwegend het minst op, zij adviseren het slachtoffer veelal om het pestgedrag te negeren. Zij gaan ervan uit dat pestgedrag normaal is en de kans is bijvoorbeeld klein dat zij ouders erbij betrekken. Juist in klassen waar leerkrachten met deze benadering lesgeven, blijkt het meest te worden gepest (Kochenderfer-Ladd & Pelletier, 2008). Het is niet bekend of deze benaderingen ook van toepassing kunnen zijn op trainers. Een assertieve of normatieve benadering lijkt bij trainers aannemelijk, aangezien agressie in de sport mogelijk bekrachtigd wordt doordat dit de kans op winnen vergroot (Baar & Wubbels, 2011; Conroy et al., 2001; Endresen & Olweus, 2005; Nucci & Young-Shim, 2005; Sheldon & Aimar, 2001). Een vermijdende benadering lijkt minder van toepassing, aangezien het scheiden van kinderen niet mogelijk is wanneer met elkaar samengespeeld dient te worden binnen een team. Daarbij rijst de vraag in hoeverre een benadering af te leiden valt uit het handelen van trainer. Naast de vraag hoe trainers pestgedrag aanpakken, wordt ook onderzocht in hoeverre de trainers het handelen als effectief ervaren.

Zoals eerder opgemerkt, wordt verwacht dat trainers pestgedrag in een groot aantal van de gevallen niet op zullen merken (Baar & Wubbels, 2011; Conroy et al., 2001; Craig et al., 2000; Endresen & Olweus, 2005; Nucci & Young-Shim, 2005; McCallister et al., 2000; Vaillancourt et al., 2010), wat maakt dat zij ook niet over zullen gaan tot handelen. Daarnaast hebben trainers veelal geen opleiding genoten waarin omgaan met pestgedrag onderdeel is (McCallister et al., 2000). Dit heeft tot gevolg dat zij vaak op basis van intuïtie in combinatie met eventuele ervaring zullen handelen, wanneer zij pestgedrag opmerken.

De aanpak van trainers is daarnaast afhankelijk van de mogelijkheden die er op de sportvereniging worden geboden om pestgedrag aan te pakken. Belangrijk is om ten aanzien van deze doelstelling inzicht te krijgen in het verenigingsbeleid met betrekking tot pesten. Zijn er binnen de vereniging pestprotocollen en methodieken aanwezig? Wordt hier ook gebruik van gemaakt door de trainers? Tot dusver zijn er geen protocollen of antipest interventies voor sportverenigingen bekend (Baar & Wubbels, 2011). Wel bestaan er in Nederland protocollen en interventies gericht om pestgedrag binnen het onderwijs te reduceren (Baar, Wubbels & Vermande, 2007; Van Rooijen-Mutsaers, 2011). Onderzoek naar de effectiviteit van interventies binnen deze context is echter minimaal en levert tegenstrijdige resultaten op, vaak enkel effecten gericht op de korte termijn (Baar, Wubbels & Vermande, 2007; Smith, Cousins, & Stewart, 2005; Smith, Schneider, Smith, & Ananiadou, 2004; Swearer, Espelage, Vaillancourt, & Hymel, 2010; Van Rooijen-Mutsaers, 2011, Smith, Ananiadou, & Cowie, 2003; Vreeman & Carroll, 2007). Merrell, Gueldner, Ross en Isava (2008) concluderen dat antipestprogramma's eerder kennis, visies en zelfpercepties beïnvloeden dan daadwerkelijk pestgedrag. Doordat er nog geen protocollen of methodieken op sportverenigingen om pestgedrag aan te pakken zijn, is de vraag hoe trainers pesten dan wel aanpakken. Door inzicht te verkrijgen in de visie en aanpak van sporttrainers ten aanzien van pestgedrag, kunnen er wellicht aandachtspunten geformuleerd worden voor het opstellen van effectieve interventies om pestgedrag binnen de sportvereniging aan te pakken (Baar & Wubbels, 2011). Uit onderzoek van McCallister en collega's (2000) blijkt dat trainers vaak ouders van kinderen uit het team, of vrijwilligers, zijn die veelal geen trainersopleiding hebben gevolgd. Deze trainers hebben mogelijk een duidelijk beeld over hoe er in een team met elkaar omgegaan dient te worden, maar ze weten niet op welke wijze zij ervoor kunnen zorgen dat kinderen daadwerkelijk op een positieve manier met elkaar omgaan (McCallister et al., 2000). Op basis van het onderzoek van McCallister en collega's (2000) kan verwacht worden dat trainers behoefte hebben aan methodieken om op effectieve wijze in te grijpen als pestgedrag opgemerkt wordt. Voorwaarde is wel dat pestgedrag door trainers gesignaleerd en als ernstig beschouwd wordt.

Methode

Type onderzoek

Het onderzoek was explorierend kwalitatief van aard. Bij deze meer open benadering staat de betekenisverlening centraal. Het accent lag in dit onderzoek op de visie en aanpak van sporttrainers ten aanzien van pestgedrag. Er is overwegend gebruik gemaakt van gegevens van kwalitatieve aard, met als doel het beschrijven en interpreteren van onderzoeksproblemen, situaties, gebeurtenissen en personen naar aard en eigenschappen. Explorierend onderzoek wordt gedaan wanneer er nog weinig over het onderwerp bekend is (Baarda, De Goede, & Teunissen, 2001). Dit type onderzoek is

gekozen, omdat blijkt dat er nauwelijks onderzoek is gedaan naar pestgedrag binnen de context van de sport (Baar & Wubbels, 2011). Op basis van beschikbaarheid zijn 12 respondenten geselecteerd en hiermee is een selecte steekproef samengesteld. Doordat er gewerkt is met een selecte steekproef, zijn de uitkomsten van het onderzoek vereniging-gebonden en alleen generaliseerbaar naar de respondenten binnen deze verenigingen.

Respondenten

Het onderzoek heeft plaatsgevonden binnen twee sportverenigingen die om pragmatische redenen zijn gekozen. De ene sportvereniging is een korfbalvereniging, de andere is een zwem- en polovereniging. De participanten binnen dit onderzoek zijn trainers die training geven aan kinderen in de leeftijdsgroep acht tot 12 jaar. De trainers hebben het afgelopen jaar actief training gegeven bij de korfbal- of zwemvereniging. In de inleiding is reeds uitgelegd om welke redenen voor trainers van kinderen in deze leeftijdscategorie gekozen is. Om de betrouwbaarheid van de conclusies te vergroten, is voor beide verenigingen dezelfde leeftijdscategorie aangehouden.

De korfbalvereniging bevindt zich in een relatief klein dorp met circa 6000 inwoners en heeft ongeveer 200 leden. De respondenten zijn alle zes van het vrouwelijk geslacht en in de leeftijd van 16 tot 26 jaar. De ervaring op het gebied van training geven varieert van minimaal een jaar tot maximaal zes jaar. Alle trainsters zijn tevens zelf als speelsters actief binnen de vereniging. Training geven gebeurt op vrijwillige basis en de respondenten hebben geen trainersopleiding gevolgd. Vijf van de zes trainsters hebben beroepsmatig een sociale opleiding gevolgd of volgen deze op dit moment.

De zwemvereniging bevindt zich in een stad met circa 80.000 inwoners en heeft ongeveer 220 leden. De zwemvereniging is een omni-vereniging, wat betekent dat er verschillende takken van de zwemsport beoefend worden. De trainers van de zwemvereniging zijn alle zes van het mannelijke geslacht en in de leeftijd van 18 tot 52 jaar. De ervaring van de trainers varieert van minimaal een jaar tot maximaal 35 jaar op het gebied van training geven. Alle trainers zijn tevens zelf als zwemmer actief (geweest) binnen de vereniging. De respondenten vervullen hun taak als trainer vrijwillig. Drie van de zes trainers heeft een sportopleiding gevolgd en drie van de zes respondenten vervult een leidinggevende functie.

Zoals eerder genoemd zijn de uitkomsten van het onderzoek vereniging-gebonden en enkel generaliseerbaar naar de respondenten binnen deze verenigingen. Aangezien er slechts een klein aantal trainers geïnterviewd is, die training geven op slechts twee sportverenigingen, zijn de conclusies te beperkt om inhoudelijk te generaliseren naar ander onderzoek (Baarda et al., 2001). Dit is echter ook niet het doel van het onderzoek geweest. Het doel van het onderzoek was inzicht verkrijgen in de visie een aanpak van

sporttrainers en het onderzoek kan als opzet gebruikt worden voor diepgaander en grootschaliger onderzoek.

Open interviews

Dit onderzoek is uitgevoerd door middel van literatuurstudie en open interviews. Het voordeel van een open interview is dat de volgorde van de vragen en de formulering ervan niet vaststaan. Op deze manier kan ingegaan worden op wat de respondent naar voren brengt (Baarda et al., 2001). Het verzamelen van gegevens is dus open en flexibel, zodat er kan worden ingesprongen op onverwachte situaties. De beleving van de respondent staat centraal.

Aan het begin van elk gesprek vond een gespreksintroductie plaats. In deze introductie werd de doelstelling, tijdsduur en opbouw van het gesprek toegelicht en werd er ruimte gegeven om vragen te stellen. Vervolgens werd begonnen met het eerste topic, de achtergrondinformatie over de vereniging. Dit topic bestond uit gesloten vragen. Het waren eenvoudige vragen gericht op feiten en nog niet op meningen. Door het gesprek met dergelijke vragen te beginnen, werd de respondent op zijn gemak gesteld.

Van tevoren is een topiclijst opgesteld als leidraad voor het interview. Er is een proefinterview gehouden om de kwaliteit van de topiclijst te controleren en zo de betrouwbaarheid te vergroten. Na dit proefinterview is de eerste analyse gedaan en aan de hand van deze analyse is de topiclijst minimaal aangepast. Na het vierde interview is een vraag toegevoegd, namelijk wat de rol van de trainer op het gebied van pesten is. De topiclijst bestond uit vier topics, die voort zijn gekomen uit de doelstellingen zoals vermeld in de inleiding. De topics zijn: achtergrondinformatie van de sportvereniging, definiëring en signalering van pestgedrag tijdens en rondom de training (doelstelling 1), de manier waarop trainers pestgedrag waarderen (doelstelling 2), en het handelen van trainers ten aanzien van pesten (doelstelling 3). Voorbeeldvragen zijn: *'kunt u iets vertellen over de sportvereniging?' (achtergrondinformatie), 'hoe liggen de verhoudingen binnen het team?' (definiëring en signalering), 'wat vindt u van het pestgedrag wat u ziet?' (waarderen), 'wat wordt er door uw sportvereniging gedaan tegen pesten?' (aanpak vereniging) en 'hoe reageert u op pestgedrag wanneer u pestgedrag ziet?' (aanpak trainer).*

Na elke topic is een korte samenvatting gemaakt om te verifiëren of de interviewer de respondent goed begrepen had en om te kijken of er nog gesprekspunten naar aanleiding van de topic zijn blijven liggen. Aan het einde van interview is gevraagd aan de respondenten wat zij van het interview vonden en welke onderdelen zij als lastig ervaren hebben. Dit is gedaan om de volgende gesprekken beter op de respondenten af te kunnen stemmen.

Procedure

De werving van respondenten is via mailcontact verlopen. In de email is vermeld dat het om een inventarisatie van meningen gaat en zijn de topics kort toegelicht. Alle trainers van kinderen in de leeftijd van acht tot 12 jaar zijn benaderd. Voor de korfbalvereniging waren dit 12 trainers waarvan er drie via de mail aangegeven hebben mee te willen doen aan het onderzoek. De overige respondenten zijn persoonlijk benaderd. Bij de zwemvereniging is de afdeling waterpolo en wedstrijdzwemmen apart benaderd. Binnen waterpolo zijn er maar drie jeugdtrainers, waardoor zij allen geselecteerd zijn. Binnen wedstrijdzwemmen waren er vier mogelijke respondenten. Op basis van beschikbaarheid zijn hier drie respondenten uit gekozen. Alle respondenten deden mee op vrijwillige basis en gaven aan gemotiveerd te zijn mee te werken aan dit onderzoek.

Per interview zijn twee onderzoekers aanwezig geweest. Dit om elkaar aan te vullen en om de betrouwbaarheid van het onderzoek te optimaliseren. Om de respondenten zo min mogelijk te belasten, zijn de interviews voor en na de trainingen afgenomen in een ruimte in het sportcomplex van de vereniging. De interviews duurden gemiddeld een half uur. Om de betrouwbaarheid van de verkregen informatie te vergroten, zijn er geluidsopnames gemaakt. Deze zijn naderhand letterlijk uitgewerkt. De respondenten is officieel gevraagd om een handtekening, waarmee zij toestemming hebben gegeven voor het gebruik van de verkregen informatie. Om de anonimiteit te waarborgen zijn namen in het verbatim niet uitgeschreven, maar weergegeven met een letter. Het gebruik van letters wordt alleen toegepast bij het uitschrijven van de interviews. In zowel het verslag als in de analyse worden deze letters niet genoemd. Dit geldt ook voor de naam en plaats van de sportverenigingen.

Kort na de afname van het interview is gestart met de analyse. Bij een kwalitatieve analyse wordt de analyse geleid door de doelstelling van het onderzoek (Baar et al., 2000). Concreet voor dit onderzoek betekent het dus dat er gezocht is naar de visie een aanpak van trainers wat betreft pestgedrag. Verder staat in een kwalitatieve analyse de cyclische werkwijze centraal, aangezien de resultaten van de analyse meegenomen worden om de topiclijst voor het volgende interview te verbeteren, om een zo intern valide mogelijk resultaat te verkrijgen (Baar, 2002; Baarda et al., 2000). Voor de analyse is gebruik gemaakt van de methode van Baar (2002). Tijdens de eerste analyse bleek dat er soms suggestieve vragen zijn gesteld. Dit is meegenomen als verbeterpunt voor de interviews die volgden.

De analyse bestaat uit drie stappen. De eerste stap van de analyse is het onderstrepen van belangrijke passages in de uitgewerkte teksten en het verbinden van een label aan deze passages. Deze eerste stap heeft elke onderzoeker individueel uitgevoerd. Daarna zijn de labels met elkaar vergeleken en is gediscussieerd over de

verschillen, waarna voor elk interview een definitieve labeling is ontstaan. Deze manier van inhoudscontrole zorgt ervoor dat bevindingen en gebruikte begrippen op eenzelfde wijze geïnterpreteerd worden. Om de interne validiteit te waarborgen zijn de woorden van de respondent bij het labelen zo letterlijk mogelijk overgenomen. De labels zijn in de tweede stap van de analyse gegroepeerd per deelvraag en er zijn codes aan toegevoegd, zodat deze terug te voeren zijn naar de oorspronkelijke tekstpassage. De laatste stap in de analyse was het dimenseren van de labels per deelonderwerp. Aangezien het om pragmatische redenen niet haalbaar is om alle gevonden onderwerpen te verwerken, heeft elke onderzoeker eerst individueel gekeken welke onderwerpen van belang waren. Vervolgens hebben de vier onderzoekers deze onderwerpen besproken en is er een uiteindelijke selectie gemaakt. Daarna heeft elke onderzoeker een aantal deelonderwerpen voor haar rekening genomen en heeft deze labels gedimenseerd. Door middel van analytische inductie en door het continu vergelijken van uitspraken is er gekomen tot een kernlabelsysteem per doelstelling. Vanuit dit kernlabelsysteem is uiteindelijk de conclusie en discussie geschreven.

Resultaten

In dit onderdeel zullen per doelstelling de belangrijkste resultaten worden besproken, aan de hand van kernlabels die, cursief en tussen aanhalingstekens terugkomen in de tekst. Tevens worden er citaten van de respondenten uitgeschreven die een beter beeld schetsen van de gegeven antwoorden. Deze staan tussen aanhalingstekens weergegeven.

Doelstelling 1: Definiëring en signalering

De basis voor het vormen van een visie is de manier waarop een persoon pestgedrag omschrijft. Om deze reden is de trainers gevraagd hoe zij pesten definiëren. Wat opvalt is dat zes van de twaalf trainers aangaven dat het *'slachtoffer bepaalt wat pesten is'* en dat *'daders bij pesten bewust over iemands grenzen heengaan'*. Ten tweede werd vaak genoemd dat *'pesten structureel is'*, *'herhaald is'* en *'pesten langdurig treiteren is'*. Er is ook een aantal keer genoemd dat er met *'meerdere op één iemand wordt gepest'* en *'iemand begint en een groepje volgt'*. Een ander opvallend punt is dat veel korfbaltrainers aangaven dat het *'altijd'* of *'vaak dezelfde daders en slachtoffers'* zijn. Veel trainers vinden gedrag pesten als het gedrag (blijvende) gevolgen heeft voor het slachtoffer. Zo noemde een trainer bijvoorbeeld dat pesten *'langdurig treiteren is, waardoor kinderen mentaal worden aangetast'*. Ook *'een onaangenaam gevoel'* en *'minder goed in hun vel zitten'* worden als gevolgen genoemd en verder *'beïnvloedt het prestaties en welzijn'*. Trainers verschilden van mening over de kwestie of pesten bewust en gericht of onbewust is. Zo werd genoemd dat *'pesters het niet door hebben'* en *'daders het niet bewust doen'*, maar ook dat *'pesten gericht is op een persoon'*. Opvallend is dat door geen van de trainers alle criteria van de definitie van Olweus

(2003) genoemd worden. Dit heeft wellicht tot gevolg dat er minder pestgedrag wordt gesignaleerd dan er daadwerkelijk aanwezig is.

Naast de hierboven beschreven pestcriteria betreft definiëren ook het formuleren van pestvormen. De trainers is naar pestvormen gevraagd. De antwoorden die gegeven zijn, betreffen voornamelijk voorbeelden uit de praktijk. Enkele trainers hebben echter niet te maken gehad met pestgedrag, waardoor er ook algemene uitspraken tussen staan. Typerend is de uitspraak van een van de respondenten: *'pesten is iedere keer anders'*. Ondanks de vele variaties in pestgedrag, is er een aantal pestvormen te onderscheiden die meerdere respondenten genoemd hebben. De eerste vorm is relationeel pesten. Hieronder vallen *'buitensluiten, iemand de schuld geven, niet mee mogen doen, iemand als laatste kiezen', 'kleineren', 'elkaar jaloers maken', 'negeren en groepsvorming'*. De tweede pestvorm is openlijk pesten, waar verbaal en fysiek pesten onder vallen. Voorbeelden van verbaal pesten die door trainers zijn genoemd zijn dat er *'opmerkingen over de lichamelijke ontwikkeling worden gemaakt', 'kinderen spreken elkaar aan op bewegen', 'er wordt gescholden' en 'er worden continu dezelfde opmerkingen gemaakt om een reactie uit te lokken'*. Voorbeelden van fysiek pesten zijn *'harentrekken, schoppen', 'duwen', 'fysiek contact zoeken' en 'elkaar wegduwen bij de douches'*. Opvallend is dat relationeel pesten meer genoemd werd door de korfbaltrainers, waarbij alleen meisjes in de teams spelen. De zwemtrainers spraken vooral over de fysieke vorm van pesten. Wellicht is dit te verklaren door de samenstelling van een team en het type sport. Een laatste vorm die slechts door twee trainers is genoemd, is pesten via internet. Er is sprake van *'vervelend twittergedrag', 'kleineren via twitter' en 'via Facebook', 'dat is een uitgelezen kans'*. Ten slotte valt op dat een aantal trainers noemde dat pesten vaak stiekem gebeurt. Trainers *'horen net iets bij binnenkomst' en 'pesten gebeurt achter de rug om'*.

Signalering betreft de mate waarin pestgedrag gesignaleerd wordt en de moeilijkheden waarvan sprake kan zijn bij het signaleren. De mate waarin daadwerkelijk gesignaleerd wordt, kan niet onderzocht worden met behulp van interviews, al geven veel trainers wel aan dat zij pesten voldoende menen te signaleren. Trainers hebben aangegeven dat zij signaleren niet altijd als gemakkelijk ervaren. Zo wordt bijvoorbeeld genoemd dat *'doordat je het niet ziet gebeuren, het moeilijk te beoordelen is'. 'Je loopt vaak achter de feiten aan'*. De trainer merkt pas achteraf dat er gepest wordt, bijvoorbeeld wanneer *'ouders naar de trainer komen'*. Verder noemde een trainer dat *'buitensluiten niet is opgevallen'* en zwemtrainers noemden dat *'je niet bij de kleedkamers kunt kijken'*.

Doelstelling 2: Waarderen

De respondenten hebben aangegeven dat het pesten binnen hun verenigingen vooral gebeurt *'wanneer je het niet ziet'*. Het *'echte pesten gebeurt in kleedkamer'* en

'vooral tijdens het douchen'. Het merendeel van de trainers zit er niet bij als de kinderen uit hun team gaan douchen, en zij denken dat *'pesten gebeurt bij weinig toezicht'*.

Er is trainers gevraagd of zij zowel openlijk als relationeel pestgedrag opmerken tijdens de training en tijdens wedstrijden. Trainers gaven aan dat pestgedrag tijdens wedstrijden het minst voorkomt. Kinderen zijn *'tijdens wedstrijd serieuzer'* en dat komt volgens de trainers wellicht doordat de regels dan het meest duidelijk zijn. *'Tijdens de training wordt er lol gemaakt'*. Bovendien gaven de trainers aan dat zij denken dat er veel van de gebeurtenissen op school, worden meegenomen naar de sportvereniging en dat de kinderen er dan nog verder op doorgaan *'Op school gebeurt er vaak heel veel en dat nemen ze dan mee naar het korfballen'*.

De verklaringen die de respondenten geven voor het daderschap komen sterk overeen. *'Pesters vinden het stoer', 'pesters willen erbij horen'* en ze zijn *'bang om zelf gepest te worden'*, zijn verklaringen die veel werden genoemd. Trainers denken dat de daders bijna altijd met een reden gaan pesten: *'ze doen het om bepaalde redenen. Dat komt omdat ze misschien zelf altijd gepest zijn. Of dat ze misschien uit een milieu komen het niet lekker zit allemaal. Dat zou allemaal kunnen, dat weet ik niet. Maar het heeft natuurlijk altijd een oorzaak'*. De *'daders zijn zelf onzeker'*, of hebben juist een *'grote mond'* en *'willen stoer doen'*. Ze reageren problemen van thuis af op anderen of worden op een andere plek zelf gepest. Twee respondenten denken dat kinderen *'pesten door een onbewuste overlevingsdrang'* en dat *'pesten een menselijke reactie is'*. Volgens deze trainers wordt *'een zwakker iemand altijd al aangevallen'*.

De slachtoffers van pesten zijn volgens de respondenten de zwakkeren van de groep. Dit omdat het kind niet in het team past, of opvalt door uiterlijk of afwijkend gedrag. Ook denken trainers dat het een *'combinatie van sportprestaties en persoonlijkheid'* is. Zij zeggen ook: *'Wijk je af van de norm, ja dan zijn kinderen keihard en dan wordt er gepest'*.

De gevolgen van pestgedrag voor de slachtoffers zijn volgens de respondenten vrij groot. Kinderen worden *'schuchter of bang', 'onzeker', 'voelen zich minder goed, durven minder'* en *'vallen sociaal buiten de boot'*. Pesten heeft daarnaast *'impact op het zelfbeeld'*. Alle respondenten waren van mening dat pesten negatieve gevolgen heeft voor de slachtoffers. Één respondent verwoordde het als volgt: *'ik denk dat ze op een gegeven moment wel gaan geloven dat ze iets niet goed doen of dat er iets mis is met henzelf. Dat ze er niet bijhoren, dat ze niet goed genoeg zijn voor de groep'*.

Voor de sportverenigingen heeft het pesten ook gevolgen. Zowel binnen de zwemvereniging als binnen de korfbalvereniging zijn er volgens de respondenten al enkele spelers gestopt als gevolg van pesten. Door het pesten *'verliezen de slachtoffers het plezier in de sport'* en *'blijven zij weg van de sportvereniging'*.

De respondenten noemen voor de daders vooral positieve gevolgen op korte termijn. *'Pesters worden sterker, voelen zich beter, stoer en trots'*. De daders *'durven en komen hogerop'* zij voelen volgens de trainers *'hun status groeien'*. Twee van de twaalf respondenten geven echter aan dat de pesters zich er op de lange termijn waarschijnlijk wel vervelend over voelen, zeker als zij er op worden aangesproken door de trainers.

De trainers binnen de zwemvereniging en korfbalvereniging signaleren op dit moment weinig pesten in hun teams. De rest geeft aan dat het *'niet echt ernstig'* is, of dat het bijvoorbeeld *'bij waterpolo hoort'*. Er zijn dus momenteel *'weinig problemen met pesten'* binnen deze verenigingen. Toch hebben bijna alle trainers wel eens pestgedrag gesignaleerd. De ernst van dit gedrag hangt volgens hen af van verschillende zaken. Het maakt volgens de respondent uit hoe lang er wordt gepest, want *'langere tijd maakt verschil'* en *'hoe ouder, hoe erger'*. Bovendien vinden zij pesten erger wanneer *'het zelfvertrouwen laag is'*. Ten slotte geven trainers aan dat het vooral erg is als slachtoffers op meerdere plekken worden gepest. Het is *'erger bij doorgaan op school'* en op *'meerdere plekken, ernstige gevolgen'*.

Doelstelling 3: Aanpak van trainers en vereniging

De derde subdoelstelling betreft inzicht verkrijgen in de aanpak van trainers ten aanzien van pestgedrag. Bijna alle trainers geven aan dat ze reageren op pestgedrag en dit aanpakken. De meesten geven aan dat ze meteen actie ondernemen als ze pestgedrag signaleren *'daar hebben we gelijk korte metten mee gemaakt'*, *'kijk, je moet dat gelijk de kop indrukken'* en *'ik probeer het altijd heel snel de kop in te drukken'*. In hun aanpak maken ze gebruik van verschillende werkwijzen. Zo geven een aantal trainers aan dat ze er meteen iets van zeggen als ze pestgedrag signaleren *'wij hebben er eigenlijk gelijk iets van gezegd van dat wij dat niet willen hebben dat wordt gezegd'* en *'in de kleedkamer weten ze dat ze ook meteen iets te horen krijgen als ze dat doen'*. Ook wordt er gevraagd aan de pesters en slachtoffers wat er precies speelt *'ik wil dan allebei de verhalen horen'*.

Een aantal trainers geeft aan vooral de pester aan te pakken en hen te laten inzien welke invloed hun gedrag heeft *'ik zou proberen de pester te kleineren, zal ik het zo zeggen. Om te kijken hoe zij zich dan zou voelen van nou als ik gepest wordt is dat eigenlijk ook niet leuk'* en *'dan ga je navraag doen van hoe komt het nou en waarom. En stel dat je het zelf zou zijn, zou je dat leuk vinden'*. Naast de daders worden vaak ook de slachtoffers betrokken in het proces *'dan vraag ik ook aan het slachtoffer wat wil jij, dat vind ik belangrijk. Want ja, je ziet het'*. Sommige trainers pakken juist de hele groep aan *'Je moet het bespreekbaar maken. Binnen de groep, maar ook naar ouders toe'* en *'als ik er niet achter kom wat er aan de hand is, pak ik het hele team aan. Onder andere gewoon gedragsregels aanpassen'*.

Een enkele trainer geeft aan de pesters en slachtoffers te scheiden 'als iemand in dezelfde baan elkaar pest probeer ik ze wel in een andere baan te leggen, dat ze niet meer bij elkaar kunnen komen ... bij het gooien zoeken ze elkaar weer op. En dan kan je er vrij weinig aan doen, want je kan moeilijk zeggen je mag niet bij hem liggen'.

Trainers geven aan soms moeilijkheden te ervaren in hun aanpak. Dit wordt mede bepaald door de korte tijd dat de trainers de kinderen zien 'omdat ik ze maar anderhalf uur zie, krijg je ook niet zo veel mee zeg maar' en 'ik heb ook maar zo'n kleine rol in het gebeuren hier'. Ook worden er soms dingen van school meegenomen naar de sportvereniging, wat de aanpak van de trainer bemoeilijkt 'dus ik weet niet wat er op school gebeurd was, maar dat namen ze mee naar hier. Dus daar kon ik dan wel op ingaan, maar ik weet niet hoe het was gebeurd'.

Er zijn bij beide verenigingen '*geen richtlijnen of protocollen*' gericht op pestgedrag. Het is bij de verenigingen de taak van de trainer om pestgedrag te signaleren. De vereniging komt '*pas in actie wanneer dat nodig is*' en de trainer er zelf niet meer uitkomt. Op dat moment zijn bij zowel de korfbal- als de zwemvereniging '*mogelijkheden tot het aanspreken van coördinatoren*' en '*aanspreken van het jeugdbestuur*'. Dit sluit aan bij de behoefte van de respondenten. Zij geven aan dat ze het '*belangrijk vinden dat trainers ergens terecht kunnen*'. Echter blijkt uit de antwoorden van de respondenten dat niet iedereen op de hoogte is van de taken die de coördinatoren en het jeugdbestuur hebben. Zij noemen het volgende: '*niet weten wat de vereniging doet, niet helemaal op de hoogte*'.

Wat betreft de korfbalvereniging wordt door twee van de zes respondenten genoemd dat kinderen invloed kunnen uitoefenen op de teamindeling door zich '*samen met een vriendinnetje op te geven in een team*' en dat daarnaast '*ouders inspraak hebben bij de teamindeling*'. Beide respondenten noemen dit een effectieve maatregel die pesten zou kunnen voorkomen. Voor de zwemvereniging geldt dat de vereniging actief optreedt wanneer het pestgedrag uit de hand loopt. '*Ouders worden aangesproken*' en '*bij doorgaan wordt de pester verwijderd van de vereniging*'.

Een maatregel die bij beide verenigingen wordt toegepast is '*de leidster-dag*' bij de korfbalvereniging en '*het trainersoverleg*' bij de zwemvereniging. Trainers geven de volgende voordelen van deze bijeenkomsten aan: '*trainers weten wat ze aan elkaar hebben*', '*situaties kunnen bespreken*' en '*meningen trainers naast elkaar leggen*'.

Als laatste kan geconcludeerd worden dat de meningen verdeeld zijn wat betreft de aanpak van de vereniging ten opzichte van pestgedrag. Er wordt een enkele keer genoemd dat de '*vereniging genoeg doet*'. Echter vindt de meerderheid van de respondenten dat er tot nu toe '*weinig gedaan wordt vanuit de sportvereniging*'. Zij vinden de volgende acties noodzakelijk binnen de vereniging: '*richtlijnen zijn nodig*', '*samenwerking met school zou goed zijn*', '*informatie over gevolgen*' en '*signalering van*'

pesten'. Specifiek voor de korfbalvereniging geldt dat er meer '*behoefte aan begeleiding is bij trainers onder de 20 jaar*'. Als laatste blijkt dat het merendeel van de trainers '*open staat voor nieuwe informatie*'. Degene die geen informatiebehoefte hebben geven aan dat zij '*voldoende ervaring hebben vanuit opleiding of werk*'.

Discussie

De algemene doelstelling van dit onderzoek is inzicht verkrijgen in de visie en de aanpak van trainers binnen semi-contactsporten, bij kinderen in de leeftijd van acht tot 12 jaar, ten opzichte van pestgedrag. Hieronder zullen de belangrijkste conclusies per doelstelling besproken worden waarbij kritische kanttekeningen gemaakt worden en aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan worden. Vervolgens zal de algemene doelstelling beantwoord worden en wordt afgesloten met methodische kanttekeningen en concrete implicaties.

Ten aanzien van de definiëring van pestgedrag zijn geen verwachtingen opgesteld, aangezien de doelstelling een exploratie van de definiëring van de trainers was. Een aantal trainers heeft aangegeven dat pesten bewust over iemands grenzen heengaan is. Dit duidt op intentionaliteit. Enkelen zijn echter van mening dat pesten ook onbewust gedrag kan zijn. Hier is dus nog geen consensus over. Trainers noemden verder dat pesten structureel, langdurig en herhaald is. Dit zijn allen kenmerken die in de definitie van Olweus (2003) te vinden zijn. Wat indirect naar voren komt in de definities die door de trainers gegeven zijn, is de ongelijke machtsrelatie. Trainers noemen namelijk dat er vaak meerdere pesters één slachtoffer pesten en dat het vaak dezelfde daders en slachtoffers zijn. Uit de interviews blijkt dus dat de meeste trainers een persoonlijke conceptualisering van pesten hebben en deze in grote mate overeenkomt met de definitie van Olweus (2003). Verder blijkt dat trainers onderscheid maken tussen verschillende vormen van pesten, namelijk openlijk en relationeel pesten (Crick & Bigbee, 1998). Een laatste vorm die slechts door twee trainers is genoemd, is cyberpesten.

Ten aanzien van signaleren werd ten eerste verwacht dat trainers vanwege hun opleidingsachtergrond pesten in mindere mate zullen signaleren in vergelijking met leerkrachten (McCallister et al., 2000). Elke geïnterviewde trainer noemde echter bewust bezig te zijn met sociale relaties en daardoor pestgedrag binnen het team te signaleren. Wellicht kan dit verklaard worden door de opleidingsachtergrond van de trainers. Een aantal trainers heeft een sportopleiding gevolgd en een groot deel van de trainers heeft een leidinggevende functie of sociale achtergrond. Hierdoor is men wellicht meer bewust is van sociale processen en pestgedrag binnen een groep. Zoals verwacht noemden ze inderdaad dat het minimale contact het moeilijk maakt pestgedrag snel te signaleren en aan te pakken, mede doordat pesten vaak gebeurt op plaatsen waar weinig toezicht is, zoals in de kleedkamers (Baar & Wubbels, 2011; Craig et al., 2000; Smokowski & Holland Kopasz, 2005; Vaillancourt et al., 2010). Respondenten gaven ook aan dat

tijdens wedstrijden minder wordt gepest dan tijdens trainingen. Dit is volgens de trainers te wijten aan het feit dat de sfeer tijdens de wedstrijden serieuzer is, en er meer duidelijke regels zijn. Hier zou in vervolgonderzoek verder op kunnen worden ingegaan. Het is voor de preventie en aanpak van pesten binnen sportverenigingen van belang te weten hoe regels en sfeer kunnen bijdragen aan een vermindering van pestgedrag. Op welke wijze en waar wordt gesignaleerd is niet duidelijk geworden. Hier kan men in vervolgonderzoek op ingaan.

Wat betreft de waardering ten aanzien van pestgedrag werd verwacht dat trainers zich niet volledig bewust waren van de gevolgen die pestgedrag kan hebben voor zowel daders als slachtoffers. Daardoor zullen zij pestgedrag vaak niet als dusdanig ernstig waarderen. Trainers van beide verenigingen hebben aangegeven dat op dit moment weinig tot geen pestgedrag voorkomt. Het pestgedrag dat wel gesignaleerd wordt, wordt niet als ernstig beschouwd. Een ander opvallend feit is dat trainers zich niet bewust zijn dat pestgedrag ook gevolgen heeft voor de pester. Dat zij niet volledig bewust zijn van de gevolgen is conform de verwachting. Door te vragen naar de gevolgen van pestgedrag voor de dader, zijn trainers hierover na gaan denken en wellicht heeft dit gevolgen voor hoe zij in de toekomst tegen pesters en pestgedrag aankijken.

Betreffende de aanpak van sporttrainers zijn in de inleiding de drie algemene benaderingen die leerkrachten kunnen hebben ten opzichte van pestgedrag van Kochenderfer-Ladd en Pelletier (2008) aangehaald. Uit de interviews is gebleken dat deze benaderingen niet geheel overeenkomen met de aanpak van de trainers. De meeste trainers geven aan direct te reageren op pestgedrag. De trainer lost vaak zelf het pestgedrag op door in gesprek te gaan met betrokkenen en aan te geven dat kinderen naar de trainer moeten komen met problemen. De benadering die het meest aansluit bij de aanpak van de trainers is een combinatie tussen de assertieve en vermijdende benadering. Deze benadering is deels gebaseerd op ervaring en eigen genoten beroepsopleiding. De vermijdende benadering werd het minst verwacht. Een enkele trainer probeert slachtoffer en dader echter wel te scheiden, al is dit veelal niet mogelijk tijdens de training. Vooral bij onderdelen gericht op het verbeteren van het functioneren van het team, zoals tijdens een partijtje, geeft dit moeilijkheden. Dit sluit aan bij de verwachtingen aan het begin van dit onderzoek. De assertieve houding werd verwacht binnen het onderzoek, omdat agressie in de sport mogelijk bekrachtigd wordt doordat de kans op winnen vergroot (Baar & Wubbels, 2011; Conroy et al., 2001; Endresen & Olweus, 2005; Kochenderfer-Ladd & Pelletier, 2008; Nucci & Young-Shim, 2005; Sheldon & Aimar, 2001). De derde benadering, de normatieve benadering dat het kind aangeraden dient te worden het pestgedrag te negeren, is binnen dit onderzoek niet naar voren gekomen, iets wat wel werd verwacht aan het begin van dit onderzoek (Kochenderfer-Ladd & Pelletier, 2008). Aangezien alle trainers hebben aangegeven dat

pestgedrag onacceptabel is, zullen zij deze overtuiging niet uitdragen. De trainers pakken het pestgedrag actief aan, ook door ouders er bij te betrekken.

Aangaande de aanpak van de vereniging zijn er in Nederland nog geen protocollen of interventies bekend (Baar & Wubbels, 2011). Een maatregel die beide verenigingen nemen is het periodieke overlegmoment tussen de trainers. Trainers ervaren deze overlegmomenten als prettig. Daarnaast wordt er genoemd dat er meer informatie gegeven kan worden over pesten op sportverenigingen. De vraag is of deze behoefte werkelijk speelt. Aangezien de interviewers middels een gesloten vraag naar deze behoefte hebben gevraagd, zullen respondenten snel geneigd zijn deze vraag bevestigend te beantwoorden (Lang & Van der Molen, 2003).

Verwacht wordt dat naarmate meer inzicht wordt verkregen in de visie van trainers, dit handvatten biedt voor het ontwikkelen van passende methodieken om pestgedrag binnen de context van de sportvereniging aan te pakken. Middels dit onderzoek is er inzicht verkregen in de visie van sporttrainers ten aanzien van pestgedrag. Dit heeft aanbevelingen opgeleverd die na de methodische kanttekeningen besproken zullen worden. Deze handvatten kunnen gebruikt worden om pestgedrag aan te pakken. Bij de ontwikkeling van methodieken kunnen deze handvatten eveneens meegenomen worden.

Methodische kanttekeningen

De verenigingen die in dit onderzoek zijn betrokken, verschillen op een aantal punten van elkaar. Het betreft allereerst twee inhoudelijk verschillende sporten, die wel beiden vallen onder semi-contactsporten. De korfbalvereniging is een dameskorfbalclub, terwijl de zwemvereniging zowel mannelijke als vrouwelijke leden heeft. De variabele sekse kan invloed hebben op de verkregen resultaten. Verder verschillen de woonplaatsen waar de verenigingen gevestigd zijn. Ten slotte verschillen de respondenten wat betreft ervaring en leeftijd. De respondenten vanuit de zwemvereniging waren allen van het mannelijk geslacht en de respondenten vanuit de korfbalvereniging allemaal van het vrouwelijk geslacht. Het doel van dit onderzoek was echter om inzicht te verkrijgen in de visie en aanpak van trainers, niet om de twee verenigingen met elkaar te vergelijken. In een vervolgonderzoek zou ervoor gekozen kunnen worden om meer vergelijkbare verenigingen te onderzoeken.

Een aantal geïnterviewde trainers heeft geen pestgedrag meegemaakt in zijn team of geeft pas sinds dit jaar training, waardoor er in het geheel geen ervaring is met pesten binnen een team. Wanneer er geen ervaring is met concreet pestgedrag, zullen de gegeven antwoorden gebaseerd zijn op hypothetische situaties. De praktijk zal anders zijn dan deze hypothetische situaties, waardoor ook anders gehandeld zal worden dan men zich voorstelt. Middels dit onderzoek zijn trainers wel aan het denken gezet hoe zij pestgedrag zouden willen aanpakken. Om inzicht te verkrijgen in hoe trainers

daadwerkelijk handelen is uitgebreider onderzoek nodig. Hiervoor zou observatie een goede methode zijn.

Een laatste kanttekening betreft het feit dat drie van de vier onderzoekers in hun privésituatie deel uitmaken van de context waarbinnen het onderzoek plaatsvindt, waardoor zij een dubbelrol hebben. Aangezien zij zich hier vooraf bewust van waren, zijn de voor- en nadelen voor de aanvang van het onderzoek afgewogen. Het voordeel kan zijn dat met name jonge trainers gemakkelijker praten, wanneer zij de interviewers kennen. Een nadeel kan zijn dat er sprake is van sociaal-wenselijke antwoorden bij de respondenten, doordat de respondenten het gevoel hebben dat bepaalde antwoorden door de interviewers als goed en gewenst beschouwd worden (Baarda et al., 2001). Om de kans op sociaal-wenselijke antwoorden te verkleinen, is tijdens de introductie van het interview benadrukt dat er vertrouwelijk met de verkregen informatie wordt omgegaan en dat antwoorden niet goed of fout zijn, maar tot doel hebben meer inzicht te verkrijgen in de visie en aanpak van trainers aangaande pestgedrag. Verder is het van belang bewust te zijn van de eventuele voorkennis die de interviewer heeft, om te voorkomen dat deze informatie het interview beïnvloedt (Garton & Copland, 2010). Wellicht is soms onbewust onvoldoende doorgevraagd door de interviewers, omdat bepaalde zaken als bekend werden verondersteld.

Implicaties

Naar aanleiding van bovenstaande conclusies kan een aantal aanbevelingen gegeven worden. Ten eerste kan gezegd worden dat het goed is te zorgen voor toezicht, ook in de kleedkamers. Uit onderzoek kwam naar voren dat het meeste pestgedrag voorkomt in situaties waarin er weinig toezicht is (Smokowski & Holland Kopasz, 2005). Daarnaast dienen er duidelijke regels ten aanzien van gedrag opgesteld en gehanteerd te worden tijdens trainingen en wedstrijden. Dit omdat pestgedrag vaker voorkomt in situaties die minder gestructureerd zijn (Craig, Pepler, & Atlas, 2000; Vaillancourt et al., 2010).

Een ander opvallend punt is dat kinderen volgens de respondenten pesten om erbij te horen en om zich stoer te voelen. Wellicht kunnen trainers deze behoefte van kinderen erkennen en hierop inspelen in hun trainingsprogramma, zodat pestgedrag niet meer noodzakelijk is om status te verkrijgen. Zo kunnen zij bijvoorbeeld bepaalde oefeningen of spellen doen tijdens de training waar bepaalde kinderen als stoerste uitkomen, zoals spellen die kracht, conditie, creativiteit of durf op de proef stellen. Door bovendien iedereen steeds bij spellen te betrekken en complimenteus te zijn, verschaft de trainer meer mogelijkheden om 'natuurlijk' bij de groep te horen. Daarnaast geven trainers aan dat 'de zwakkere kinderen' uit een team vaak de zondebok worden. Het is voor sporttrainers dus van belang om deze kinderen niet uit het oog te verliezen en zoveel mogelijk te werken aan de versterking van hun persoonlijkheid. Dit kan

bijvoorbeeld door hun positieve eigenschappen te benadrukken tijdens de training. Een kanttekening hierbij is dat niet iedere trainer competent genoeg is om dit kwalitatief en consequent genoeg uit te voeren. Deze competentie kan echter getraind worden middels opleidingen en cursusavonden.

Binnen dit onderzoek bleken trainers pestgedrag niet te accepteren en de betrokkenen actief aan te spreken. Het varieert per trainer wie deze betrokkenen zijn, namelijk daders, slachtoffers, ouders of het hele team. Deze aanpak blijkt effectief en daarom wordt aangeraden deze aanpak te blijven uitvoeren. Wel hebben veel trainers aangegeven onzeker te zijn over hun manier van handelen. Deze onzekerheid kan worden gereduceerd door een duidelijke en eenduidige aanpak binnen de sportvereniging na te streven. Dit kan gedaan worden door bijvoorbeeld een pestprotocol op te stellen, waarin staat beschreven op welke wijze pesten aangepakt dient te worden binnen de vereniging. Daarnaast kan de vereniging een vertrouwenspersoon aanstellen die de trainers eventueel kunnen inschakelen als zij hulp nodig hebben en die advies en tips kan geven. Deze eenduidige aanpak moet bovendien worden overgedragen aan trainers. Dit kan middels informatiebijeenkomsten of eventueel door het aanbieden van een korte opleiding.

Een laatste aanbeveling die wordt genoemd door een van de trainers is dat jonge trainers meer begeleiding moeten krijgen bij het training geven. Dit gebeurt nu nog niet, wat toegeschreven wordt aan zowel het gebrek aan tijd als het gebrek aan vrijwilligers die deze coaching op zich kunnen nemen. Het is daarom de vraag of het voor de verenigingen wel mogelijk is om deze aanbeveling in de praktijk te brengen.

Literatuur

- Baar, P. (2002). *Cursushandleiding Training kwalitatieve analyse voor pedagogen*. Utrecht: Universiteit Utrecht
- Baar, P., & Wubbels, T. (2011). Machiavellianism in children in Dutch elementary schools and sports clubs: Prevalence and stability according to context, sport type, and gender. *The Sport Psychologist, 25*, 444-464.
- Baar, P., Wubbels, T., & Vermande, M. (2007). Algemeen methodische voorwaarden voor effectiviteit en de effectiviteitspotentie van Nederlandstalige antipestprogramma's voor het primair onderwijs. *Pedagogiek, 27*, 71-90.
- Baarda, D. B., De Goede, M. P. M., & Teunissen, J. (2001). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Beale, A. V. (2001). Bullybusters: Using drama to empower students to take a stand against bullying behavior. *Professional School Counseling, 4*, 300-306.
- Bredemeier, B. J., Weiss, M. R., Shields, D. L., & Cooper, B. A. B. (1987). The relationship between children's legitimacy judgments and their moral reasoning, aggression tendencies, and sport involvement. *Sociology of Sport Journal, 4*, 48-60.
- Breedveld, K., Kamphuis, C., & Tiessen-Raaphorst, A. (2008). *Rapportage Sport 2008*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) / W.J.H. Mulier Instituut.
- Buisman, A. (2004). Opvoeding in en door sport? *Pedagogiek, 24*, 310-323.
- Collot D'Escury, A. L., & Dudink, C. M. (2010). Bullying beyond school: Examining the role of sports. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools: An international perspective*. New York: Routledge.
- Conroy, D. E., Silva, J. M., Newcomer, R., Walker, B. W., & Johnson, M. S. (2001). Personal and participatory socializers of the perceived legitimacy of aggressive behavior in sport. *Aggressive Behavior, 27*, 405-418. doi:10.1002/.1026.abs

- Coulomb-Cabagno, G., & Rasclé O. (2006). Team sport players' observed aggression as a function of gender, competitive level, and sport type. *Journal of Applied Social Psychology, 36*, 1980-2000. doi:10.1111/j.0021-9029.2006.00090.x
- Craig, W. M., Pepler, D., & Atlas, R. (2000). Observations of bullying in the playground and in the classroom. *School Psychology International, 21*, 22-36. doi:10.1177/0143034300211002
- Crick, N. R., (1997). Engagement in gender normative versus nonnormative forms of aggression: Links to social-psychological adjustment. *Developmental Psychology, 33*, 610-617. doi:10.1037//0012-1649.33.4.610
- Crick, N. R., & Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multi-informant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 66*, 337-347. doi:10.1037//0022-006X.66.2.337
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1996). Children's treatment by peers: Victims of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology, 8*, 367-380. doi:10.1037//0012-1649.33.4.610
- Cunningham, C. E., Cunningham, L. J., Ratcliffe, J., & Vaillancourt, T. (2010). A qualitative analyses of the bullying prevention and intervention recommendations of students grade 5 to 8. *Journal of School Violence, 9*, 321-338. doi:10.1080/15388220.2010.507146
- Dake, J. A., Price, J. H., & Telljohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health, 73*, 173-180. doi:10.1111/j.1746-1561.2003.tb03599.x
- Dawkins, J. L. (1995). Bullying in school: Doctors' responsibilities. *British Medical Journal, 310*, 274-275. doi: 10.1136/bmj.310.6993.1536
- Endresen, I. M., & Olweus, D. (2005). Participation in power sports and antisocial involvement in preadolescent and adolescent boys. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*, 468-478. doi:10.1111/j.1469-7610.2005.00414.x

- Garton, S., & Copland, F. (2010). 'I like this interview; I get cakes and cats!': the effect of prior relationships on interview talk. *Qualitative Research, 10*, 533–551.
doi:10.1177/1468794110375231
- Gini, G., & Pozzoli, T. (2010). Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics, 123*, 1059-1065.
- Harrison, P. A., & Narayan, G. (2003). Differences in behavior, psychological factors, and environmental factors associated with participation in school sports and other activities in adolescence. *Journal of School Health, 73*, 113-120.
doi:10.1111/j.1746-1561.2003.tb03585.x
- Hawker, D. S. J., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychiatry and Psychology, 41*, 441–455.
doi:10.1111/1469-7610.00629
- Keeler, L. A. (2007). The differences in sport aggression, life aggression, and life assertion among adult male and female collision, contact, and non-contact sport athletes. *Journal of Sport Behavior, 30*, 57-76.
- Kochenderfer-Ladd, B., & Pelletier, M. E. (2008). Teachers' views and beliefs about bullying: Influences on classroom management strategies and students' coping with peer victimization. *Journal of School Psychology, 46*, 431-453.
doi:10.1016/j.jsp.2007.07.005.
- Lang, G., & Van der Molen, H. T. (2009). *Psychologische gespreksvoering: Een basis voor hulpverlening*. Soest: Nelissen.
- Leff, S. S., Power, T. J., Costigan, T. E., & Manz, P. H. (2003). Assessing the climate of the playground and lunchroom: Implications for bullying prevention programming. *School Psychology Review, 32*, 418-430.
- Loughead, T. M., & Leith, L. M. (2001). Hockey coaches' and players' perceptions of aggression and the aggressive behavior of players. *Journal of Sport Behavior, 24*, 394-407.

- McCallister, S. G., Blinde, E. M., & Weiss, W. M. (2000). Teaching values and implementing philosophies: Dilemmas of the youth sport coach. *Physical Educator, 57*, 35-45.
- Merrell, K. W., Gueldner, B. A., Ross, S. W., & Isava D. M. (2008). How effective are school bullying intervention programs? A meta-analysis of intervention research. *School Psychology Quarterly, 23*, 26-42. doi:10.1037/1045-3830.23.1.26.
- Miller-Johnson, S., Coie, J. D., Maumary-Gremaud, A., & Bierman, K. (2002). Peer rejection and aggression and early starter models of conduct disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology, 30*(3), 217-230. doi:10.1023/A:1015198612049
- Mintah, J. K., Huddleston, S. Doody, S. G. (1999). Justifications of aggressive behavior in contact and semicontact sports. *Journal of Applied Social Psychology, 29*, 597-605. doi:10.1111/j.1559-1816.1999.tb01403.x
- Monks, C. P., Smith, P. K., Naylor, P., Barter, C., Ireland, J. L., & Coyne, I. (2009). Bullying in different contexts: Commonalities, differences and the role of theory. *Aggression and Violent Behavior, 14*, 146-156. doi:10.1016/j.avb.2009.01.004
- Nucci, C., & Young-Shim, K. (2005). Improving socialization through sport: An analytic review of literature on aggression and sportsmanship. *Physical Educator, 25*, 444-464.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership, 60*, 12-18.
- Pellegrini, A. D. (2008). The roles of aggressive and affiliative behaviors in resource control: A behavioral ecological perspective. *Developmental Review, 28*, 461-487. doi:10.1016/j.dr.2008.03.001
- Pellegrini, A.D., & Long, J.D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transition from primary school through secondary school, *British Journal of Developmental Psychology, 20*, 259-280. doi:10.1348/026151002166442
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry, 48*, 583-590. doi:10.1080/0144341032000123787
- Rowe, C.J. (1998). Aggression and violence in sports. *Psychiatric Annals, 28*, 265-269.

- Rutten, E. A., Dekovic, M., Stams, G. J. J. M., Schuengel, C., Hoeksma, J. B., & Biesta, G. J. J. (2008). On- and off-field antisocial and prosocial behavior in adolescent soccer players: A multilevel study. *Journal of Adolescence, 31*, 371-387.
doi:10.1016/j.adolescence.2007.06.007
- Rutten, E. A., Stams, G. J. J. M., Biesta, G. J. J., Schuengel, C., Dirks, E., & Hoeksma, J. B. (2007). The contribution of organized youth sport to antisocial and prosocial behavior in adolescent athletes. *Journal of Youth and Adolescence, 36*, 255-264.
doi:10.1007/s10964-006-9085-y
- Rutten, E., Stams, G. J., Dekovic, M., Schuengel, C., Hoeksma, J., & Biesta, G. (2004). Jeugdsport en morele socialisatie [Organized youth sport and moral socialization]. *Pedagogiek, 24*, 324-341.
- Salmivalli, C. (2002). Is there an age decline in victimization by peers at school? *Educational research, 44*, 269-277. doi:10.1080/00131880210135331
- Salmivalli, C., Lagerspetx, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukianen, A. (1996). Bullying as a group process: Participants roles and their relations to social status within the group. *Aggressive behaviour, 22*, 1-15.
- Sandford, R. A., Duncombe, R., & Armour, K. M. (2008). The role of physical activity/sport in tackling youth disaffection and anti-social behavior. *Educational Review, 60*, 419-435. doi:10.1080/00131910802393464
- Shakoor, S., Jaffee, R., Andreou, P., Bowes, L., Ambler, A. P., Caspi, A., ... Arseneault, L. (2010). Mothers and children as informants of bullying victimization: Results from an epidemiological cohort of children. *Journal of Abnormal Child Psychology, 39*, 379-387.
- Sheldon, J. P., & Aimar, C. M. (2001). The role aggression plays in successful and unsuccessful ice hockey behaviors. *Research Quarterly for Exercise and Sport, 72*, 304-309.
- Smith, J. D., Cousins, J. B., & Stewart, R. (2005). Anti-bullying interventions in schools: Ingredients of effective programs. *Canadian Journal of Education, 28*, 739-762.
doi:10.2307/4126453

- Smith, J. D., Schneider, B. H., Smith, P. K., & Ananiadou, K. (2004). The effectiveness of whole-school antibullying programs: A synthesis of evaluation research. *School Psychology Review, 33*, 547-560.
- Smith, P. K., Ananiadou, K., & Cowie, H. (2003). Interventions to reduce school bullying. *Canadian Journal of Psychiatry, 9*, 591-599. doi:10.1023/A:1022991804210
- Smith, P.K., Madsen, K.C. & Moody, J.C. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research, 41*, 267-285. doi:10.1080/0013188990410303
- Smokowski, P. R., & Holland Kopasz, K. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children and Schools, 27*, 101-110. doi:10.1093/cs/27.2.101
- Solberg, M. E., Olweus, D., & Endresen, I. (2007). Bullies and victims at school: Are they the same pupils? *British Journal of Educational Psychology, 77*, 441-464. doi:10.1348/000709906X105689
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., & Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? Linking research to educational practice. *Educational Researcher, 39*, 38-47. doi:10.3102/0013189X09357622
- Vaillancourt, T., Brittain, H., Bennett, L., Arnocky, S., McDougall, P., Hymel, S., ... Cunningham, L. (2010). Places to avoid: Population-based study of student reports of unsafe and high bullying areas at school. *Canadian Journal of School Psychology, 25*, 40-54.
- Van Dorsselaer, S., De Looze, M., Vermeulen-Smit, E., De Roos, S., Verdurmen, J., Ter Bogt, T., & Vollebergh, W. (2010). Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland: HBSC 2009. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Goethem, A. A. J., Scholte, R. H. J., & Wiers, R. (2010). Explicit and implicit bullying attitudes in relation to bullying behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology, 38*, 829-842. doi:10.1007/s10802-010-9405-2
- Van Rooijen-Mutsaers, K. (2011). *Wat werkt tegen pesten?* Retrieved from http://www.nji.nl/nji/dossierDownloads/Watwerkt_Pesten.pdf

Veenstra, R., Huitsing, G., Dijkstra, J. K., & Lindenberg, S. (2008). Wie pest wie? Een netwerkbenadering van pesten. *Justitiële verkenningen*, *34*, 78-92.

Vreeman, R. C., & Carroll, A. E. (2007). A systematic review of school-based interventions to prevent bullying. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, *161*, 78-88. doi:10.1001/archpedi.161.1.78